

อิทธิบาท ๔

วินัย ภูมิสุข

ป.ธ.๔,พธ.บ.,M.A.

งานเป็นสิ่งสำคัญต่อชีวิต^๑ โดยบางคนทำงานเพื่องานเพราะงานนั้นเป็นสิ่งซึ่งทำให้ได้มีการแสดงออก และมีคุณค่าภายในตัวของมันเอง แต่สำหรับบางคนการทำงานเป็นเพียงเครื่องมือ คือเป็นวิธีทางอันหนึ่งเพื่อจะหาเงินให้มากขึ้น ให้ได้มาซึ่งความมั่นคงในงานมากขึ้น หรือบางคนก็ทำงานเพราะเป็นสิ่งที่น่าสนใจหรือท้าทายความสามารถ จุดมุ่งหมายของการทำงานจึงเปลี่ยนแปลงไปตามแต่ละบุคคล แต่ไม่ว่าจะเป็นพนักงานคนงานหรือเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ต่างก็มีความพยายามที่จะให้ได้มาซึ่งความสำเร็จและคุณภาพของชีวิตตน

ชีวิตกับงานเป็นสิ่งคู่กัน เราจะอยู่โดยไม่ทำงานไม่ได้ ทุกคนต้องทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งที่ตนเองถนัด งานนำความสุขความเจริญมาให้แก่ผู้ประกอบงานเสมอ การทำงานคือชีวิต การเปลี่ยนรูปแบบของการทำงานเป็นการเปลี่ยนรูปแบบของชีวิต ชีวิตที่ดี คือ ชีวิตที่ใช้ความรู้ สติปัญญาและทักษะเพื่อตอบสนองในโลกของการทำงาน บรรดาบุคคลสำคัญทั้งหลายนั้นส่วนใหญ่จะรักการทำงาน ขยันขันแข็งทำงานโดยไม่เห็นแก่กินแก่นอน นโปเลียนมหาราชทรงใช้เวลานอนเพียงวันละ ๓-๔ ชั่วโมง เวลาที่เหลือก็ใช้ในการทำงาน โทมัส อัลวา เอดิสัน นักวิทยาศาสตร์และนักประดิษฐ์คนสำคัญ บางครั้งทำงานเพลินจนลืมเวลารับประทานอาหาร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงใช้เวลาไสยาสน์เพียง ๓ ชั่วโมง และใช้เวลาตลอดทั้งวันและคืนในการเผยแผ่ธรรมและอนุเคราะห์แก่สัตว์โลก

นอกจากนี้ท่านพุทธทาส^๒ ยังได้ย้ำว่า “งานคือชีวิต ชีวิตคืองาน บันดาลสุข” ซึ่งถ้ามองให้ลึกแล้ว การทำงานคือการปฏิบัติธรรมไม่ว่าจะเป็นการทำงานอะไร ระดับไหน ถ้าเป็นการงานที่บริสุทธิ์แล้ว เป็นการปฏิบัติธรรมอยู่ในตัว

ความก้าวหน้าของบุคคลแต่ละคนก็ตี^๓ ความก้าวหน้าของหน่วยราชการก็ตี ย่อมมาจากความสำเร็จของงาน หมายความว่าได้ทำงานสำเร็จบรรลุผลที่มุ่งหมายสมประสงค์ของตน หรือสมความมุ่งหมายของหน่วยงาน คนที่ทำงานไม่สำเร็จความมุ่งหมายยากที่จะมีความเจริญก้าวหน้า มีแต่จะเป็นผู้ถอยหลัง

^๑ บุญมี บุญเยี่ยม.ศึกษาการนำอิทธิบาท ๔ ไปใช้ในการทำงานของพนักงานศูนย์ควบคุมการบินภูเก็ต บริษัทวิทยุการบินแห่งประเทศไทย จำกัด,วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต(บัณฑิตศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ,๒๕๔๔) หน้า ๑๔.

^๒ พุทธทาสภิกขุ.การงานที่เป็นสุข.(กรุงเทพฯ : ธรรมสภา,๒๕๓๗) หน้า ๒๖.

^๓ พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์.มงคลชีวิต.(กรุงเทพฯ : อมรรการพิมพ์,๒๕๑๖) หน้า ๑๔๐.

หลักทำงานที่พระพุทธเจ้าสอนไว้มีสี่ข้อ เรียกว่า อิทธิบาท นี้ถ้าดูเผิน ๆ พูดยังตื้น ๆ ก็ดูเป็น หลูปากคอก แต่ถ้าพิจารณาอย่างละเอียดแล้วเห็นได้ชัดว่า เป็นสูตรทำงานที่สมบูรณ์ที่สุด แผงจิตวิทยาการ วิจัย และพลังแห่งความสำเร็จไว้ครบครันในหลักเพียงย่อ ๆ สี่ข้อเท่านั้น คือ ความเต็มใจทำ(ฉันทะ) ความ แข็งใจทำ(วิริยะ) ความตั้งใจทำ(จิตตะ) และความเข้าใจทำ(วิมังสา) ทั้งสี่ข้อนี้เป็นเรื่องของใจทั้งนั้น เต็มใจ แข็งใจ ตั้งใจ เข้าใจ นี่คือนิยามสำหรับนักทำงาน

ในโลกนี้ประวัติศาสตร์ยืนยันว่า^๔ ได้มีนักทำงานชั้นยอดเยี่ยมอยู่คนหนึ่ง สามารถทำงานที่ย่างยาก สับสนที่สุด แต่ได้รับผลสมความมุ่งหมายเป็นอย่างดี ท่านผู้นั้นคือพระพุทธเจ้า

ยกตัวอย่าง พระองค์ทรงออกผนวช ทรงตั้งวัตถุประสงค์ไว้ว่าจะแสวงหาโมกขธรรมให้ได้ พระองค์ก็ ได้โมกขธรรมสมประสงค์ ครั้นได้ตรัสรู้แล้วจะทรงประกาศพระศาสนา ก็ทรงตั้งวัตถุประสงค์ไว้ว่า จะทรง ประดิษฐานพระศาสนาให้มั่นคง มีบริษัทครบสี่แล้วจึงจะปรินิพพาน พระองค์ก็ทรงทำได้สำเร็จ งานที่ยกมา เป็นตัวอย่างทั้งสองนี้ไม่ใช่ง่าย ๆ เลย ย่างยากลำบากเหลือประมาณ ที่มีศัตรูคู่แข่งอยู่รอบทิศ เราจึงยกย่อง ได้เต็มปากว่า พระองค์เป็นนักทำงานชั้นยอดเยี่ยมของโลก

เมื่อทรงงานจนทรงมีประสบการณ์อย่างเพียงพอแล้ว พระองค์ทรงสรุปลงว่าสาเหตุแห่งความ ล้มเหลวของคนทำงานมีอยู่ ๔ อย่าง คือ

- ๑.ความเบื่อหน่าย
- ๒.ความเกียจคร้าน
- ๓.ความท้อถुर
- ๔.ความโง่เขลา

สี่อย่างนี้คือสาเหตุแห่งความล้มเหลวที่สำคัญที่สุด

อิทธิบาท ๔

จากความสันตติจิตต์เจเนนของพระบรมศาสดานี้แหละ พระองค์ได้ทรงสรุปวิธีปฏิบัติไว้ ๔ ประการ เหมือนกัน เรียกว่า อิทธิบาท ๔

ทางล้มเหลว	แก้ด้วย	ทางสำเร็จ
ความเบื่อหน่าย	แก้ด้วย	ฉันทะ
ความเกียจคร้าน	แก้ด้วย	วิริยะ

^๔ พันเอกปิ่น มุกกันต์.แนวสอนธรรม : ตามหลักสูตรนักธรรมตรี.(กรุงเทพฯ : คลังวิทยา,๒๕๑๔) หน้า ๒๒๖.

ความทอตุระ	แก้ด้วย	จิตตะ
ความโงะเขลา	แก้ด้วย	วิมังสา

ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา สี่อย่างนี้ท่านจึงเรียกรว่า อิทธิบาท แปลว่า ทางแห่งความสำเร็จ การเรียนอิทธิบาทแต่ละข้อนี้ ควรสนใจในจุดสำคัญ คือ

- ๑.ความหมาย
- ๒.ประโยชน์ของอิทธิบาทข้อนั้น
- ๓.โทษของการขาดอิทธิบาทข้อนั้น
- ๔.วิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดมีอิทธิบาทข้อนั้น

อิทธิบาทข้อที่ ๑ ฉันทะ

๑.ความหมายของคำว่า ฉันทะ

พันเอกปิ่น มุทุกันต์^๕ ได้แยกคำว่า อิทธิบาท ออกเป็นสองคำ คือ อิทธิ แปลว่า ฤทธิ์ บาท แปลว่า ทางปฏิบัติ รวมกันเข้าเป็นศัพท์เดียวกันเป็น อิทธิบาท แปลว่า ทางปฏิบัติเพื่อให้บังเกิดฤทธิ์

พุทธทาสภิกขุ^๖ ได้อธิบายว่า อิทธิบาท แยกเป็น อิทธิ แปลว่า ความสำเร็จ บาท แปลว่า ฐานเชิงรอง ดังนั้น อิทธิบาท จึงแปลว่า รากฐานแห่งความสำเร็จ ซึ่งมี ๔ อย่างคือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา

พระธรรมปิฎก^๗ ได้อธิบายว่า อิทธิบาท แปลว่า ธรรมเครื่องให้ถึงอิทธิ(ฤทธิ์หรือความสำเร็จ) หรือธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จ หรือแปลง่าย ๆ ว่าทางแห่งความสำเร็จ

กล่าวโดยสรุปแล้ว อิทธิบาท ๔ หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ให้บรรลุถึงความสำเร็จหรือทางแห่งความสำเร็จ มีอยู่มี ๔ อย่างคือ

๑. ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น
๒. วิริยะ ความเพียรพยายามทำในสิ่งนั้น
๓. จิตตะ ความเอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้น
๔. วิมังสา การพิจารณาใคร่ครวญหาเหตุผลในสิ่งนั้น

แปลให้จำง่ายตามลำดับว่า มีใจรัก พากเพียรทำ เอาจิตฝักใฝ่ ใช้ปัญญาสอบสวน

^๕ พันเอกปิ่น มุทุกันต์.แนวสอนธรรม : ตามหลักสูตรนักธรรมตรี.(กรุงเทพฯ : คลังวิทยา,๒๕๑๔) หน้า ๒๒๗.

^๖ พุทธทาสภิกขุ.การงานที่เป็นสุข.(กรุงเทพฯ : ธรรมสภา,๒๕๓๗) หน้า ๙๐.

^๗ พระธรรมปิฎก.พุทธธรรม.(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราย,๒๕๔๒) หน้า ๘๔๒

๒.ลักษณะของฉันทะ^๔

๑.ฉันทิ ชเนติ ยังฉันทะให้เกิด เป็นผู้เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เพื่อป้องกันบาป อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๒.วายมติ ย่อมพยายาม เพื่อป้องกันบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

๓.วิริยิ อารภติ ย่อมปรารถนาความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

๔.จิตติ ปคคณหาติ ย่อมระแวดระวังจิตไว้ เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

๕.ปทหติ ย่อมตั้งจิตให้มั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น

๓.ประโยชน์ของฉันทะ^๕

ฉันทะนี้เป็นข้าศึกโดยตรงกับความเบื่อหน่าย เมื่อมีฉันทะแล้วทำให้ไม่เบื่องาน ไม่รู้สึกท้อแท้ในการทำงาน ตรงกันข้าม ฉันทะทำให้เกิดกำลังภายในที่จะต่อสู้ป้องกันสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม เพราะฉะนั้น เมื่อมีความรักเกิดขึ้นแล้ว งานที่หนักก็กลายเป็นเบา ที่ยากก็จะกลายเป็นง่าย ดูแต่หนุ่มๆ สาวๆ รักกันก็แล้วกัน ถึงแม้จะต้องบุกน้ำลุยโคลนหรือผ่านป่าช้าดงเสือไปหาคนรักก็กล้าทำได้ และเมื่อได้คุยกับคนรักก็ลืมง่วง ลืมเหนื่อย ลืมหิว ถึงคนรักงานที่ตนทำก็แสดงลักษณะคล้าย ๆ กัน ไม่ต้องอื่นไกล ดูแต่พระสงฆ์นี้ก็แล้ว เพราะรักสมณธรรมมิใช่หรือ ถึงกับยอมโกนผมโกนคิ้ว ทรมานตัวอยู่อย่างอดอยากปากแห้ง ประโยชน์ของฉันทะเป็นอย่างนี้

๔.โทษของการขาดฉันทะ

โทษของการขาดฉันทะ ก็ทำให้คนขาดกำลังใจ เบื่องานอันเป็นหน้าที่ของตน เมื่อเบื่อแล้วก็ทอดทิ้งกลายเป็นคนทำงานจืดจาง ทั้งนี้ คว่าโน่นแต่ไม่ได้เรื่องสักอย่าง คนอย่างนี้ไม่มีทางก้าวหน้าในกิจการ

๕.วิธีปฏิบัติเกี่ยวกับฉันทะ

เมื่อเราคิดจะทำงานสิ่งใด ต้องปลุกฉันทะขึ้น คือทำความพอใจรักใคร่ในงานนั้นก่อน ที่ท่านใช้ภาษาบาลีว่า ฉันทิ ชเนติ (ทำความพอใจให้เกิดขึ้น) การที่จะทำเช่นนั้นได้ต้องพิจารณาให้เห็นผลได้ผลเสีย คือถ้าทำงานนั้นจะเกิดผลดีอย่างไรและถ้าไม่ทำจะเกิดผลเสียอย่างไร เมื่อเห็นผลได้ผลเสียแล้วฉันทะย่อมจะเกิดขึ้น

โดยท่านเองเดียวกัน ถ้าเราจะให้คนอื่นทำงานสิ่งใด เราก็ควรจะต้องชี้ผลได้ผลเสียให้เขาเข้าใจ เพื่อช่วยปลุกฉันทะขึ้นในใจของเขา ซึ่งถ้าเป็นงานใหญ่อาศัยคนหมู่มากเช่น ทำสงคราม การปลุกฉันทะก็ยิ่งต้องทำการใหญ่ จนรู้สึกว่าการรบทั้งหลายเกิดขวัญและกำลังใจเพียบพร้อมแล้วจึงประกาศสงคราม ในหมวดธรรมทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เราก็จะสังเกตได้ว่า พระองค์ทรงแสดงผลได้ผลเสียไว้เสมอ เพื่อให้เกิดฉันทะแก่ผู้ปฏิบัติ

^๔ คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ธรรมะภาคปฏิบัติ ๕** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๘๒.

^๕ พันเอกปิ่น มุทุกันต์. **แนวสอนธรรม : ตามหลักสูตรนักธรรมตรี**. (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๔) หน้า ๒๒๗.

ฉะนั้น ในทางปฏิบัติการทำงานใด ๆ ก็ตาม เราจะต้องปลูกฉันทะ คือความพอใจในงานนั้นให้เกิดขึ้นก่อนเสมอคือ^{๑๐}

ก.ในฐานะที่เราเป็นผู้มอบงาน ผู้มอบงานที่ที่จะต้องชี้แจงให้ผู้รับมอบมองเห็นผลได้เสียด้วย เพื่อปลูกฉันทะขึ้นในใจของเขา ยิ่งเป็นงานที่ต้องทำด้วยความเหนื่อยยากมาก ความจำเป็นในการสร้างความพอใจก็ยิ่งมีมากขึ้น เช่น จะส่งทหารไปทำการรบซึ่งต้องเสี่ยงภัย ผู้บังคับบัญชาจะต้องหาวิธีปลูกฉันทะจนเกิดกำลังใจเพียงพอ จึงจะได้ผล

ข.ในฐานะผู้รับมอบงาน ก็จะต้องพิจารณาให้เห็นผลของงาน เพื่อให้เกิดฉันทะในงานนั้น การทำงานจะได้ผลดีเป็นพิเศษ

เรื่องนี้มีเคล็ดลับที่นำรู้อย่างหนึ่ง คือ หัวหน้างานทุกคนเวลามอบงานให้ผู้ใดผู้หนึ่งแล้ว เขาจะต้องคอยสังเกตดูว่า ผู้รับมอบแสดงกิริยาอาการอย่างไร ถ้ารู้สึกว่าการรับมอบไม่พอใจแม้แต่น้อย เช่น แสดงทางสีหน้าหรือกิริยาว่าไม่พอใจ เขาจะรู้สึกน้อยใจและไม่ต้องการคนเช่นนั้นอยู่ร่วมวงงานกับเขา แต่ถ้าผู้รับมอบงานรับด้วยความเต็มใจ ผู้มอบงานก็จะมี ความสบายใจ และรักใคร่ในผู้นั้น

๖.การเจริญอุทิตบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร^{๑๑}

จากหนังสือพระไตรปิฎก กล่าวถึงการเจริญอุทิตบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร ดังนี้ คำว่า เจริญอุทิตบาท ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า เจริญอุทิตบาท

(๕๐๖) ก็ภิกษุเจริญอุทิตบาท อันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขารเป็นอย่างไร

ถ้าภิกษุทำฉันทะให้เป็นอธิบดี แล้วจึงได้สมาธิ ได้เอกัคคตาแห่งจิต สมานนี้เรียกว่า ฉันทสมาธิ ภิกษุนั้นทำฉันทะให้เกิด พยายามปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศล ธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิดพยายามปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิด พยายามปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิญโญยิ่ง ความไพบุลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวะธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ปธานสังขาร

^{๑๐} โรงเรียนการศาสนาและศีลธรรมทหารบก.วิชาการศาสนาและศีลธรรม.พิมพ์ครั้งที่ ๒๑/๒๕๒๙.(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษา

ทหารบก,๒๕๒๙) หน้า ๒๗๖-๗

^{๑๑} กรมศาสนา,กรม.พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ ๓๕.พิมพ์ครั้งที่ ๓.(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมศาสนา

,๒๕๒๑) หน้า ๒๙๔-๕.

ฉันทสมาธิและประธานสังฆารดั่งกล่าวมานี้ประมวลย่อ ๒ อย่างนั้นเข้าเป็นอันเดียวกัน ย่อมถึงซึ่งอัน
นั้นว่า ฉันทสมาธิประธานสังฆาร ด้วยประการฉะนี้

พระธรรมปิฎก^{๑๒} ได้อธิบายไว้ว่า ฉันทะ ได้แก่ ความมีใจรักในสิ่งที่ทำและพอใจใฝ่รักใน
จุดหมายของสิ่งที่ทำนั้น อยากทำสิ่งนั้นๆ ให้สำเร็จอยากให้งานนั้นบรรลุถึงจุดหมาย พุด่างๆ ว่ารักงาน
และจุดหมายของงาน พุดให้ลึกลงไปในทางธรรมว่าความรักความใฝ่ใจปรารถนาต่อภาวะดีงามเต็มเปี่ยม
สมบูรณ์ ซึ่งเป็นจุดหมายของสิ่งที่กระทำหรือซึ่งจะเข้าถึงได้ด้วยการกระทำนั้น อยากให้สิ่งนั้นๆ เข้าถึงหรือ
ดำรงอยู่ในภาวะที่ดีที่งาม ที่ประณีตที่สมบูรณ์ที่สุดของมัน หรืออยากให้อาภาวดีงามเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ของ
สิ่งนั้น ๆ ของงานนั้น ๆ เกิดมีเป็นจริงขึ้น อยากทำให้สำเร็จผลตามจุดหมายที่ดีงามนั้น ความอยากที่เป็น
ฉันทะนี้เป็นคนละอย่างกันกับความอยากได้สิ่งนั้นๆ มาเสพเสวยหรืออยากเอามาเพื่อตัวตนในรูปใดรูปหนึ่ง
ซึ่งเรียกว่าเป็นตัณหา ความอยากของฉันทะนั้น ให้เกิดความสุขความชื่นชมเมื่อเห็นสิ่งนั้น ๆ งานนั้นๆ บรรลุ
ความสำเร็จเข้าถึงความสมบูรณ์

อิทธิบาทข้อที่ ๒ วิริยะ

๑. ความหมายของคำว่า วิริยะ

วิริยะ หมายถึง ความเพียรพยายามในการทำงานนั้น คือเมื่อตนมีฉันทะที่จะทำงานใดแล้ว ก็ลงมือ
ทำและตามธรรมดาการทำงานนั้น เราจะต้องประสบกับสิ่งที่ไม่พอใจหลายอย่าง เช่น ความเหน็ดเหนื่อย
ความร้อน ความหนาว ความหิวกระหาย ความง่วง และบางอย่างก็ขาดความเพลิดเพลินเจริญใจ วิธีทาง
ของการทำงานเป็นอย่างนี้ จะต่างกันบ้างก็แต่จะมากหรือน้อยเท่านั้น เพราะฉะนั้น คนทำงานที่ดีจึงต้องมี
ความกล้าหาญ คือกล้าที่จะเผชิญกับอุปสรรคดังกล่าวแล้ว เพื่อมุ่งทำงานให้สำเร็จความกล้าเผชิญอุปสรรคนั้น
แหละที่ท่านเรียกว่า วิริยะ

วิริยะ คือ ความขยันหมั่นเพียรในการทำงาน ความเพียรตรงกันข้ามกับความเกียจคร้าน โดยปกติ
คนเกียจคร้านเป็นคนขลาดต่อเหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ชอบอ้างเลสต่าง ๆ กลัวหนาว กลัวร้อน กลัวแดด
กลัวฝน รวมความว่า คนเกียจคร้านคือคนขลาด ส่วนคนที่มีวิริยะเป็นคนกล้า คือกล้าสู้กับความเหน็ด
ยากลำบากและเหตุการณ์ที่คนเกียจคร้านชอบอ้างนั้น

๒. ประโยชน์ของวิริยะ

ประโยชน์ของวิริยะโดยตรงก็คือกำจัดความเกียจคร้านเสียได้ ถ้าพิจารณาให้ยาวความไปเราจะเห็นว่า
งานต่าง ๆ ที่จะสำเร็จได้ผลดี ผู้ทำจะต้องทำให้ถูกต้องตามหลักวิชา ถูกตามจังหวะ และเหตุการณ์แวดล้อม
ของแต่ละงาน ยกตัวอย่างเช่นเราขุดบ่อจะเอาน้ำก็จะต้องขุดต่อเนื่องลงไปจนถึงน้ำและใส่ปลอกกัน บ่อพุ่ง

^{๑๒} พระธรรมปิฎก.พุทธธรรม.พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย,๒๕๔๒),๘๔๒

เรียบริ้อยแล้วจึงหยุด ถ้าใครชุดบ่อแบบทำๆ หยุดๆ เดือนละศอกละศีบ จะเป็นอย่างไร บ่อที่ชุดแล้วก็จะทับถมลงไปต้องชุดกันใหม่ซ้ำไป แต่การที่คนเราจะทำงานต่อเนื่องได้ดังนี้ต้องอาศัยวิริยะในใจ

๓. โทษของการขาดวิริยะ

โทษของการขาดวิริยะ คือ จะเป็นคนอ่อนแอ หนีที่ยากบากไปหาแต่ที่ง่ายไม่มีทางทำอะไรสำเร็จเป็นขึ้นเป็นอัน และนั่นก็หมายความว่า เขาจะขาดความก้าวหน้าในงานของตน

ผลร้ายอย่างหนึ่งที่จะตามมา ก็คือคนประเภทนี้จะเป็นคนที่เต็มไปด้วยงานอาภูล(งานค่าง) ถ้าเป็นข้าราชการทอดทิ้งให้งานค่างไว้มากๆ ก็ไม่ได้เลื่อนชั้น เลื่อนตำแหน่งกลับจะถูกลงโทษ ถ้าเป็นพลเมืองทั่วไปในครอบครัวก็จะเต็มไปด้วยงานค่าง ก่องานไว้ร้อยแปดแต่ไม่มีอะไรเห็นผล คนที่มีงานอาภูลมาก ๆ นั้นจะกลายเป็นคนสมองเสื่อม จนเป็นคนหย่อนสมรรถภาพในที่สุด

๔. วิธีปฏิบัติให้เกิดวิริยะ^{๑๑}

ในทางปฏิบัติ การปลูกฝังความเพียรในการทำงานเราจะต้องพิจารณาถึงเหตุผล ๒ ทาง คือ

๑.นึกถึงความจำเป็นของงาน คือ เราต้องการความสำเร็จของงาน แต่ปัจจัยสำคัญที่จะให้เราถึงความสำเร็จคือความเพียร การที่เราจะต้องการความสำเร็จ แต่ไม่สร้างความเพียรกลับไปเกียจคร้านเสีย เป็นการขัดตัวเอง ความสำเร็จของงานนั้นก็แล้วแต่งาน ถ้างานใหญ่มากสำคัญมาก ผู้ทำก็ยิ่งต้องปรารถนาความเพียรมากจึงจะพอกัน เหมือนเราจะขับรถไปยังจุดหมายปลายทาง จะใช้น้ำมันมากน้อยเท่าไรก็แล้วแต่จุดหมายของเราจะอยู่ใกล้หรือไกล อยากจะไปไกลแต่จะใช้น้ำมันน้อยก็ย่อมไม่สำเร็จ

๒.นึกถึงคุณค่าของชีวิต คนเกียจคร้านที่หลบเลี่ยงงานมักจะอ้างความกลัวแก่ กลัวตาย แต่ถ้าพิจารณาโดยรอบคอบแล้วถึงจะไม่ทำงานเลยก็แก่ก็ตายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจะให้มันแก่เปล่าตายเปล่าทำไม คุณค่าของชีวิตอยู่ที่งาน เราทำงานเสียจะไม่ดีกว่าหรือ

กล่าวโดยสรุปแล้ว วิริยะ คือ

๑.เร่งปลูกฉันทะขึ้นให้มากแล้วฉันทะจะหนุนให้เกิดวิริยะ

๒.คบหาสมาคมกับคนที่ขยันขันแข็ง อย่ามั่วสุมกับคนเกียจคร้านเขื่อนแซ

๕. การเจริญอุทิสบาธอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร

คำว่า เจริญอุทิสบาธ ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า เจริญอุทิสบาธ

จากหนังสือพระไตรปิฎก กล่าวถึง การเจริญอุทิสบาธอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขารดังนี้ (๕๐๙) ก็ภิกษุเจริญอุทิสบาธ อันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขารเป็นอย่างไร

^{๑๑} กรมศาสนา,กรม.พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ ๓๕.พิมพ์ครั้งที่ ๓.(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมศาสนา,๒๕๒๑) หน้า ๒๙๔-๕.

ถ้าภิกษุทำความเพียรให้เป็นอธิบดี แล้วจึงได้สมาธิ ได้เอกัคคตาแห่งจิต สมาธินี้เรียกว่า วิริยสมาธิ ภิกษุนั้นทำฉันทะให้เกิด พยายามปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศล ธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิดพยายามปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิด พยายามปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิญโญยิ่ง ความไพบุลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่ง กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ปธานสังขาร

วิริยสมาธิและปธานสังขารดังกล่าวมานี้ประมวลย่อ ๒ อย่างนั้นเข้าเป็นอันเดียวกัน ย่อมถึงซึ่งอัน นับว่า วิริยสมาธิปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

พระธรรมปิฎก(๒๕๔๒ : ๘๔๓) ได้อธิบายว่า ความเพียรได้แก่ความอาจหาญแก้อั้วกล้าบากบั่น ก้าวไปใจสู้ไม่ย่อท้อ ไม่หวั่นกลัวต่ออุปสรรคและความยากลำบาก เมื่อคนรู้ว่าสิ่งใดมีคุณค่าควรแก่การบรรลุถึง ถ้าวิริยะเกิดขึ้นแก่เขาแล้ว แม้ได้ยินว่าจุดหมายนั้นจะลึกลงได้ยากนับมีอุปสรรคมาก หรืออาจใช้เวลายาวนาน เท่านั้นปี เท่านั้นเดือน เขาก็ไม่ท้อถอย กลับเห็นเป็นสิ่งที่ท้าทายที่เขาจะเอาชนะให้ได้ทำให้สำเร็จ ส่วนผู้ขาด ความเพียร อยากบรรลุความสำเร็จเหมือนกัน แต่พอได้ยินว่าต้องใช้เวลาเป็นปีก็หมดแรง ถอยหลัง คนที่มีความเพียรเท่ากับมีแรงหนุน เวลาทำงานหรือปฏิบัติธรรมก็ตาม จิตใจจะแน่วแน่ มั่นคง พุ่งตรงต่อจุดหมาย สมาธิก็เกิดขึ้นได้เรียกว่าเป็นวิริยสมาธิ พร้อมทั้งมีปธานสังขาร คือความเพียรสร้างสรรค์เข้าประกอบคู่ไปด้วยกัน

อิทธิบาทข้อที่ ๓ จิตตะ^{๑๔}

๑. ความหมายของคำว่า จิตตะ

จิตตะ คือ ความใส่ใจกับงานที่ทำ ฝักใฝ่กับธุรกิจของตนตรงกันข้ามกับการทอดธุระ และความปล่อย ปล่อยละเลย

จิตตะ เป็นปัจจัยสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับคนทำงานทุกตำแหน่งหน้าที่ ขอให้นึกถึงลักษณะ ของคนที่ขาดจิตตะนี้ก่อนว่า จะเป็นคนทำให้งานเสียหายได้อย่างไร และเพียงไรคนขาดจิตตะมีลักษณะอย่าง นี้คือ

๑.ไม่รับผิดชอบในการทำงาน มักจะโยนความรับผิดชอบไปไว้ที่คนอื่น ตนเป็นผู้ใหญ่ก็คิด ไปว่า มีผู้น้อยคอยดูแลแล้ว ถ้าบกพร่องก็จะเล่นงานเอากับผู้น้อย หรือตนเป็นผู้น้อยก็คิดเสียว่า ผู้ใหญ่เป็นผู้ รับผิดชอบงานจะเสียหายก็ช่างปะไร

^{๑๔} กรมศาสนา,กรม.พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ ๓๕.พิมพ์ครั้งที่ ๓.(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรม ศาสนา,๒๕๒๑) หน้า ๒๙๔-๕.

๒.ไม่เข้าใจความต้องการของงาน คือไม่ได้อ่านงานโดยละเอียดว่า เป็นงานประเภทใด และ ต้องใช้คน ใช้เวลา ใช้เครื่องมืออย่างไร จึงจะตรงกับความต้องการของงาน ผลที่สุดก็บกพร่อง

๓.ไม่ระมัดระวังความเสียหาย งานทุกอย่างผู้ทำต้องคอยระวังไม่ให้เกิดความเสียหาย จนกว่าจะบรรลุผล เหมือนกับปลูกต้นไม้แล้วต้องล้อมรั้ว ต้องคอยกำจัดศัตรูพืช และป้องกันอันตรายทางอื่น ๆ จนกว่าต้นไม้จะโต

การไม่รับผิดชอบงาน ไม่เข้าใจความต้องการของงานและไม่ระมัดระวังงาน เป็นปมด้อยของ คนทำงาน

สรุปสั้นๆของคำว่า จิตตะ หมายถึงความเอาใจใส่กับงานที่ตนทำ พุดง่าย ๆ คือหมั่นตรวจตราดูแล เอาใจจ่อไว้กับงานของตน

๒. ประโยชน์ของจิตตะ

เรื่องการทำงานนั้นเป็นทฤษฎีพิเศษ คืองานแทบทุกอย่างมักมีความเปลี่ยนแปลง หรือแปรสภาพไป ผิดจากที่ผู้ทำคาดการณ์ไว้ ทั้งนี้เพราะขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมหลายประการ ยกตัวอย่างเช่น เราปลูกบ้านเรือน เราคิดเหมือนกันว่าประตูหน้าต่างจะต้องติดกลอนไว้ เพื่อกันขโมย แล้วก็ได้มอบหมายให้คนเฝ้ารักษาคอยปิด เปิดแล้วด้วย ถึงกระนั้นก็นอนใจไม่ได้ เพราะว่าตัวคนเฝ้านั่นเองอาจเผลอ ไม่ได้ล็อกกลอน ขโมยก็เข้าบ้าน ได้ นี่ยกตัวอย่าง เราจะป้องกันเหตุดังกล่าวได้ก็ด้วยตนเองเป็นคนที่มีอิทธิบาทข้อจิตตะ คือเอาใจใส่ตรวจตรา อยู่เสมอ จริงอยู่ความเสียหายบางอย่างย่อมอยู่นอกวิสัย แม้เราจะตรวจตราอยู่อย่างไรก็เสียหายจนได้ แต่ถ้า มีจิตตะเอาใจฝักใฝ่อยู่แล้ว คนก็จะแก้ไขเหตุการณ์ได้ทันท่วงที เหมือนคนที่ดูแลบ้านเรือนของตนดี ย่อมขน ของมีค่าออกจากบ้านได้ทันก่อนที่ไฟจะลามมาถึง

๓. โทษของการขาดจิตตะ

โทษของการขาดจิตตะ คืองานที่ตนลงทุนลงแรงทำไว้นั้นจะเสียหายโดยไม่รู้ตัว หรือรู้ตัวเมื่อมันสาย เกินแก้เสียแล้ว

๔. วิธีปฏิบัติของจิตตะ

เมื่อท่านจะทำงานสิ่งใด จงพยายามศึกษารายละเอียดของงานนั้นให้เข้าใจ เราใช้สำนวนอีกอย่างหนึ่ง ว่า “ความต้องการของงาน” คือให้รู้งานที่เราจะทำนั้นมันต้องการอะไรบ้าง ยกตัวอย่างเช่น จะปลูกต้นไม้ เราก็ต้องรู้ความต้องการของงานปลูกต้นไม้ที่ว่า ต้องรดน้ำเวลาไหน ให้ปุ๋ยกี่วันครั้ง อากาศอย่างไร อะไร เป็นศัตรูพืช ต้องการร่วมแสงแดด อากาศ เป็นอย่างไร เมื่อได้ศึกษาความต้องการของงานดีแล้วก็ตรวจตราให้ เป็นไปตามหลักเกณฑ์

ในวงการขนาดใหญ่ เขาถึงกับจ้างผู้ตรวจงานไว้ และผู้ตรวจงานก็วางแผนการตรวจ ทำตารางการ ปฏิบัติงานไว้พร้อม เพื่อกันเผลอ แม้ทางปฏิบัติธรรมพระพุทธรูปเจ้าก็ทรงวางแผนไว้กันเผลอ นั่นคือทรงวาง หลักกอธินหัจจเวกขณไว้ให้

ฉะนั้นในทางปฏิบัติ

๑.เมื่อทำงานใดเราจะต้องมีความรับผิดชอบในงานนั้น คือ มุ่งความสำเร็จของงาน

๒.พยายามตรวจตราสอบดูความต้องการของงานอยู่เสมอ

๓.ระวังความเสื่อมต่าง ๆ อันจะเกิดขึ้นแก่งานนั้น

๕. การเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร

คำว่า เจริญอิทธิบาท ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุานั้น จึงเรียกว่า เจริญอิทธิบาท

จากหนังสือพระไตรปิฎก กล่าวถึง การเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขารดังนี้

(๕๑๒) ก็ภิกษุเจริญอิทธิบาท อันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขารเป็นอย่างไร

ถ้าภิกษุทำจิตให้เป็นอธิบดี แล้วจึงได้สมาธิ ได้เอกัคคตาแห่งจิต สมานินี้เรียกว่า จิตตสมาธิ ภิกษุนั้นทำฉันทะให้เกิด พยายามปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิดพยายามปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิด พยายามปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิญโญยิ่ง ความไพบูลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวะธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ปธานสังขาร

จิตตสมาธิและปธานสังขารดังกล่าวมานี้ประมวลย่อ ๒ อย่างนั้นเข้าเป็นอันเดียวกัน ย่อมถึงซึ่งอันนับว่า จิตตสมาธิปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

พระธรรมปิฎก(๒๕๔๒ : ๘๔๓) ได้อธิบายว่า ความคิดจดจ่อหรือเอาใจใส่ฝึกฝนได้แก่ความมีจิตผูกพันจดจ่อเฝ้าเรื่องนั้น ใจอยู่กับงานนั้น ไม่ปล่อยไม่ห่างไปไหน ถ้าจิตตะเป็นไปอย่างแรงกล้าในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรืองานอย่างใดอย่างหนึ่งคนผู้นั้นจะไม่สนใจไม่รับรู้เรื่องอื่น ๆ ใครพูดอะไรเรื่องอื่น ๆ ไม่สนใจ แต่ถ้าพูดเรื่องนั้นงานนั้นจะสนใจเป็นพิเศษทันที บางทีจัดทำเรื่องนั้น งานนั้น หลุกง่วนอยู่ได้ทั้งวันทั้งคืน ไม่เอาใจใส่ร่างกายการแต่งเนื้อแต่งตัว อะไรเกิดขึ้นก็ไม่สนใจ เรื่องอื่นเกิดขึ้นใกล้ ๆ บางทีก็ไม่รู้ ทำจนลืมวันลืมคืน ลืมกินลืมนอน ความมีใจจดจ่อเช่นนี้ย่อมนำไปสู่สมาธิเกิดขึ้น จิตจะแน่วแน่แนบสนิทในกิจที่ทำ มีกำลังมาก เฉพาะสำหรับกิจนั้น เรียกเป็นจิตตสมาธิ พร้อมนั้นก็เกิดปธานสังขาร คือความเพียรสร้างสรรค์ร่วมสนับสนุนไปด้วย

อิทธิบาทข้อที่ ๔ วิมังสา

๑. ความหมายของคำว่า วิมังสา

วิมังสา หมายถึง การใช้ปัญญาประกอบการทำงาน ปัญญาที่ว่านี้ก็ได้แก่วิชาความรู้ และความรู้สำคัญที่จะนำออกใช้ก็คือความรู้เรื่องงานที่ตนทำนั่นเอง เริ่มแต่รู้จักงานที่ทำว่าเราทำอะไร มีขอบเขตแค่ไหน รู้จักผลได้ผลเสียของงาน รู้จักวิธีทำงานให้ได้ผลดี วิธีทุ่มแรงทุ่มเวลาและเพิ่มผลงาน การใช้ปัญญาพิจารณางานของตนนี้แหละที่เรียกว่า วิมังสา

วิมังสา คือ การใช้ปัญญาพิจารณางาน หมายความว่า คิดค้นหาเหตุผลในการทำงานให้ได้ผลดีขึ้น รวมความว่าทำงานอย่างคนมีหัวใจ คุณธรรมข้อนี้เป็นผลดีโดยตรง คือ

๑.สามารถเลือกทำงานที่ดี และทำในทางที่ถูกไม่ไห้คนอื่นหลอกหลวงหวังเหยี่ยวในทางที่ผิด พุดสั้น ๆ คือรู้ผิดรู้ชอบด้วยตนเอง

๒.สามารถวิจัยเหตุผลในการทำงาน ให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป หาวิธีทุนแรง ทุนเวลา ทุนวัตถุ อุปกรณ์ และค่าใช้จ่ายซึ่งเป็นผลที่ต้องการในงานทุกอย่าง

๒. ประโยชน์ของคำว่า วิมังสา

วิมังสาก็คือปัญญา เป็นแสงสว่างพอใจ ถอยออกมาเทียบกับสิ่งภายนอกเสียก่อนก็ได้ คนเรามักจะมีมือมีเท้าสมบูรณ์ แต่ก็ยังจำเป็นต้องมีอวัยวะอื่นอีกอย่างหนึ่งคือ ตา เวลาทำงานเราจะต้องอาศัยลิ้ม ตาคูด้วย เราจึงจะรู้ว่าตัวหนังสือที่เขียนนั้นเรียบร้อยหรือไม่ และแม้มีตาแล้วในที่บางแห่งยังต้องมีแสงสว่าง ช่วยให้มองเห็นอีกด้วย จึงจะทำไม้ผิด วิมังสาถ้าจะเปรียบก็เหมือนตาหรือเหมือนแสงสว่างนั่นเอง นอกจากช่วยให้เราทำงานไม่ผิดแล้วยังช่วยให้เรามองเห็นลู่ทางที่จะทำงานให้ได้ผลดีขึ้นด้วย

ชี้ให้เห็นความเจริญของโลกในส่วนรวมด้วยก็ได้ ในสมัยก่อนยานพาหนะอย่างดีก็มีม้า โค ช้าง เกวียน เรือล่อเรือแจว แต่อาศัยที่มนุษย์เราใช้วิมังสาประกอบการทำงาน คิดค้นเรื่อยมา จนถึงมีรถยนต์ เรือยนต์ รถไฟ เครื่องบิน ฯลฯ ที่เราเห็นอยู่ทุกวันนี้ วิวัฒนาการมาด้วยแรงวิมังสาทั้งสิ้น

๓. โทษของการขาดวิมังสา

โทษของการขาดวิมังสา คือทำงานอย่างผิดๆ ถูกๆ ทำผิดจังๆ ทำด้วยความมกมาย เปลืองทุน เปลืองแรง และเปลืองเวลา เพราะผู้ทำโง่เขลา

๔. วิธีปฏิบัติของวิมังสา

เมื่อจะทำงานสิ่งใดต้องศึกษาวิธีทำให้แม่นยำ และวิจัยหาวิธีทำที่ดีกว่า ถ้าเป็นงานใหญ่หรือตนไม่แน่ใจ ก็จัดให้มีการประชุมระดมปัญญาของหมู่คณะเข้าช่วย หรือปรึกษาหารือท่านผู้รอบรู้ประกอบด้วย ในทางปฏิบัติ จะต้องแบ่งงานออกเป็นขั้น ๆ คือ

๑.วางแผนงาน

๒.ทำงานตามแผน

๓.ตรวจวิจัยผลงาน

รวมความว่าทำงานด้วยสมองมิใช่สักแต่จะใช้กำลังแรง

๕. การเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร

คำว่า เจริญอิทธิบาท ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุ นั้น จึงเรียกว่า เจริญอิทธิบาท

จากหนังสือพระไตรปิฎก กล่าวถึง การเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขารดังนี้ (๕๑๕) ก็ภิกษุเจริญอิทธิบาท อันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขารเป็นอย่างไร

ถ้าภิกษุทำปัญญาให้เป็นอธิปัตติ แล้วจึงได้สมาธิ ได้เอกัคคตาแห่งจิต สมาธินี้เรียกว่า วิมังสาสมาธิ ภิกษุนั้นทำฉันทะให้เกิด พยายามปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศล ธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิด พยายามปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิด พยายามปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความมิถุนยั้ง ความไพบูลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวะธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ปธานสังขาร

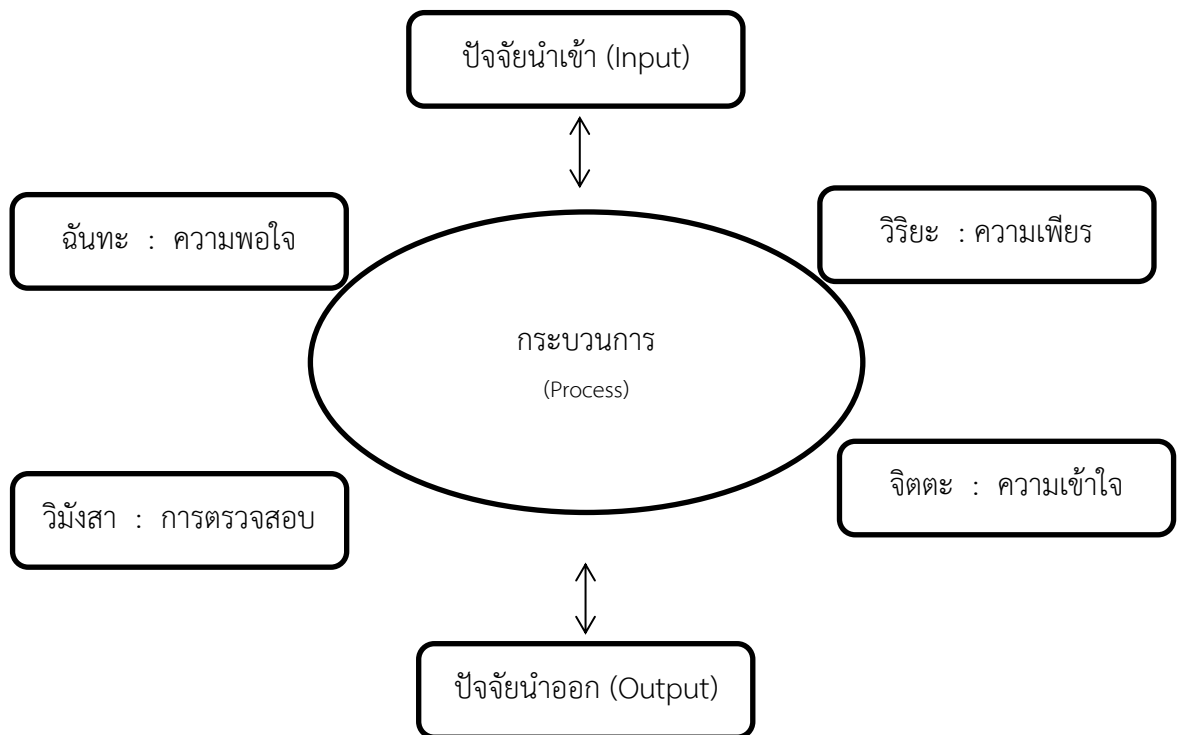
วิมังสาสมาธิและปธานสังขารดังกล่าวมานี้ประมวลย่อ ๒ อย่างนั้นเข้าเป็นอันเดียวกัน ย่อมถึงซึ่งอันนับว่า วิมังสาสมาธิปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

พระธรรมปิฎก(๒๕๔๒ : ๘๔๓) ได้อธิบายไว้ว่า ความสอบสวนไตรตรอง ได้แก่การใช้ปัญญา พิจารณา หมั่นใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อที่ยังหย่อนเกินเลยบกพร่องหรือขัดข้องเป็นต้น ในกิจที่ทำ รู้จักทดลองและคิดค้นหาทางแก้ไขปรับปรุง ข้อนี้เป็นการใช้ปัญญาชักนำสมาธิซึ่งจะเห็นได้ไม่ยาก คนมีวิมังสาชอบคิดค้นหาเหตุผล ชอบสอบสวนทดลอง เมื่อทำอะไรก็คิดพิจารณาทดสอบไป เช่น คิดว่าผลนี้ เกิดจากเหตุอะไร ทำไมจึงเป็นอย่างนี้ ผลคราวนี้เกิดจากปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบเหล่านี้เท่านี้ ถ้าชัก องค์ประกอบนี้ออกเสียจะเป็นอย่างไร ถ้าเพิ่มองค์ประกอบนี้เข้าไปแทน จะเกิดผลอย่างไร ลองเปลี่ยน องค์ประกอบนั้นแล้ว ไม่เกิดผลอย่างที่คาดหมายเป็นเพราะอะไร จะแก้ไขจุดไหน การคิดหาเหตุผลและ สอบสวนทดลองอย่างนี้ ย่อมช่วยรวมจิตให้คอยกำหนดและติดตามเรื่องที่พิจารณาอย่างติดแจตตลอดเวลา เป็นเหตุให้จิตแน่วแน่แล่นดิ่งไปกับเรื่องที่พิจารณา ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวก และมีกำลัง เรียกว่าเป็นวิมังสา สมาธิ ซึ่งก็จะมีปธานสังขาร คือความเพียรสร้างสรรค์เกิดมาด้วย

การบริหารตามหลักอิทธิบาท^{๑๕} ๔

อิทธิบาท ๔ ประการ เป็นหลักธรรมที่คอยสกัดกั้นอุปสรรค เพื่อความสำเร็จและเป็นแรงเสริม กำลังใจ ที่คอยผลักดันการทำงานให้บรรลุวัตถุประสงค์เพื่อการบริหารทรัพยากรที่เหมาะสม ดังนี้

^{๑๕} พระมหาอำนาจ ปวฑฒโน.การบริหารการศึกษาตามหลักอิทธิบาท ๔.(กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๕๖), หน้า ๕๙๗-๙

แผนภาพที่ ๑ การบริหารตามหลักอิทธิบาท ๔ ประการ

จากแผนภาพที่ ๑ การบริหารตามหลักอิทธิบาท ๔ ประการ อธิบายขยายความดังต่อไปนี้

๑.ปัจจัยนำเข้า (Input) หมายถึง คณะผู้บริหาร จะต้องเข้าใจการบริหารทรัพยากรบุคคล เพื่อเป็นนักบริหารงานบุคคลมืออาชีพ ว่าเราทำทุกอย่างด้วยจิตที่มีเมตตาแก้ปัญหา มองกระบวนการที่การทำงาน ไม่ใช่เน้นที่ตัวคนหลายองค์กรมีความเครียด เนื่องจากว่าผลที่เคยรับ ไม่เป็นไปเหมือนเดิมที่เคยมี เคยเป็นเคยได้ เปลี่ยนไป ทำให้เกิดความทุกข์มาก ถ้าเราย้อนกลับมาดู องค์กรส่วนใหญ่เน้นที่ผลลัพธ์ องค์กรเชิงพุทธ เน้นที่กระบวนการ เน้นการทำงานในแต่ละขณะ ทำงานด้วยฉันทะ มีใจรักการทำงาน วิริยะ มีความเพียรตั้งมั่นไม่ย่อต่ออุปสรรค เป็นแรงผลักดันให้องค์กรก้าวข้ามอุปสรรคไปได้ จิตตะ การใช้พลังในสมอง ชักชวน เป็นการใส่ใจในรายละเอียดเล็ก ๆ น้อยๆ สร้างความแตกต่างกันตรงความใส่ใจ เราเป็นองค์กรที่ทำแตกต่างจากองค์กรอื่น ๆ และสุดท้ายคือ วิมังสา ลับคมเลื่อยอยู่ตลอดเวลา ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอ ถ้าองค์กรใดมีหลักแบบนี้ รับรองว่าประสบความสำเร็จอย่างแน่นอน

๒.กระบวนการ (Process) หมายถึง คณะผู้บริหาร จะต้องมีความขยันอดุสาหะหมั่นเพียรคือหลักอิทธิบาท ๔ ประการ คุณธรรมเป็นเหตุนำไปสู่ความสำเร็จประกอบด้วย ฉันทะ พอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น วิริยะ เพียรประกอบสิ่งนั้น จิตตะ เอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้น ไม่ว่างธุระ วิมังสา หมั่นตรองพิจารณาหาเหตุผลในสิ่งนั้น คุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ จะเป็นแรงผลักดันให้บุคคลผู้ประพฤติไปสู่ความสำเร็จแห่งผลตามที่มุ่งหมาย

อิทธิบาท ๔ ประการนี้ ท่านกำหนดเป็นหัวใจของผู้ต้องการความสำเร็จที่ต้องมีความเข้าใจ ตั้งใจ เต็มใจ และสนใจในสิ่งที่ทำนั้น ๆ โดยใช้คำย่อว่า “ฉ วิ จิ วิ” และสรุปเป็นคำคล้องจองเพื่อให้จำง่ายว่า “มีใจรัก พากเพียรทำ เอาจิตฝึกฝั ใ้ปัญญาสอบสวน” ในอิทธิบาท ๔ ประการนี้ ฉันทะ นับว่าสำคัญที่สุดเพราะเมื่อฉันทะเกิดขึ้นแล้ว อิทธิบาทอีก ๓ ข้อย่อมเกิดตาม ดังนั้น ฉันทะจึงนับเป็นพื้นฐานนำไปสู่ความสำเร็จที่สำคัญ

๓.ปัจจัยนำออก (Output) หมายถึงคณะผู้บริหาร จะต้องมอิทธิบาท ๔ ประการดังกล่าวมา เพื่อให้ไปถึงความสำเร็จผลตามที่มุ่งหมาย เช่น

๑)ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใ้ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ อดทน เอา
ธุระไม่ทอดอຍ

๒)วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็งอดทน เอา
ธุระไม่ทอดอຍ

๓)จิตตะ ความคิดมุ่งไป คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกฝัไม่
ปลอຍใจให้ฟุ้งซ่านเลือนลอຍไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่งสิ่งทำ

๔)วิมังสา ความไตร่ตรองหรือทดลอง คือมั่นใ้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจหาเหตุผล
และตรวจสอบข้ออຍหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผนวัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง

การเจริญอิทธิบาท^{๑๖} ๔

ในสังคีตสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑.เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปานสังขาร คือสมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียร
สร้างสรรค์

๒.เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยะสมาธิปานสังขาร คือสมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียร
สร้างสรรค์

๓.เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตะสมาธิปานสังขาร คือสมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียร
สร้างสรรค์

๔.เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปานสังขาร คือสมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียร
สร้างสรรค์

ที่สำคัญนอกจากจะเป็นคุณธรรมที่ทำให้ประสบความสำเร็จแล้ว อิทธิบาท ๔ ยังเป็นธรรมที่เมื่อ
เจริญทำให้มากแล้วมีอายุยืนยาว ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงประพฤติธรรมอันเป็น

^{๑๖} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.ธรรมะภาคปฏิบัติ ๕ .กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย,๒๕๕๕. หน้า ๘๑-๓

โคจร ซึ่งเป็นวิสัยอันสืบเนื่องมาจากบิดาของตน เมื่อเธอทั้งหลายประพฤตินั้นอันเป็นโคจรซึ่งเป็นวิสัยอันสืบเนื่องมาจากบิดาของตน จักเจริญด้วยอายุบ้าง จักเจริญด้วยวรรณะบ้าง จัดเจริญด้วยสุขะบ้าง จักเจริญด้วยโภคะบ้าง จักเจริญด้วยพละบ้าง...เพราะเจริญทำอิทธิบาท ๔ ประการนี้ให้มาก เมื่อมุ่งหวังเธอจะพึงดำรงอยู่ได้ ๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป

อานิสงส์ของการเจริญอิทธิบาท^{๑๑}

ในมหัศจรรย์สูตร ได้กล่าวว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้ อันภิกษุเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ก็อิทธิบาท อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว อย่างไร จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรานสัจจาร ดังนี้ว่า ฉันทะของเรา จักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่หตุในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก และเธอมีความสำคัญในเบื้องหลังเบื้องหน้าอยู่ว่า เบื้องหน้าฉันทะ เบื้องหลังก็ฉันทะนั้น เบื้องหลังฉันทะ เบื้องหน้าก็ฉันทะนั้น เบื้องล่างฉันทะ เบื้องบนก็ฉันทะนั้น เบื้องบนฉันทะ เบื้องล่างก็ฉันทะนั้น กลางวันฉันทะ กลางคืนก็ฉันทะนั้น กลางคืนฉันทะ กลางวันก็ฉันทะนั้น เธอมีจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิ ... จิตตสมาธิ ... วิมังสาสมาธิและปรานสัจจาร ดังนี้ว่า วิมังสาของเรา จักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่หตุในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก และเธอมีความสำคัญในเบื้องหลังและเบื้องหน้าอยู่ว่า เบื้องหน้าฉันทะ เบื้องหลังก็ฉันทะนั้น เบื้องหลังฉันทะ เบื้องหน้าก็ฉันทะนั้น เบื้องล่างฉันทะ เบื้องบนก็ฉันทะนั้น เบื้องบนฉันทะ เบื้องล่างก็ฉันทะนั้น กลางวันฉันทะ กลางคืนก็ฉันทะนั้น กลางคืนฉันทะ กลางวันก็ฉันทะนั้น เธอมีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มาก ซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มาก ซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ย่อมกระทำให้แจ้ง เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่

ประโยชน์ของอิทธิบาท^{๑๒} ๔

๑. ประโยชน์ของฉันทะ คือเป็นข้าศึกต่อความเบื่อหน่าย ทำให้ไม่เบื่อหน่าย ไม่ท้อแท้ มีกำลังต่อสู้ ป้องกันสร้างสรรค์สิ่งที่ตนรัก ทำให้งานหนักกลายเป็นงานเบา ที่ยากก็กลายเป็นง่าย ถ้าขาดฉันทะ ทำให้ขาดกำลังใจ เบื่องาน ทอดทิ้งงาน กลายเป็นคนจับจด ไม่ก้าวหน้า

^{๑๑} พระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๕ พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ ๒ วิภังคปกรณ์ ในหัวข้อที่ ๕๐๗

^{๑๒} พระมหาอำนาจ ปวตฺตมโน.การบริหารการศึกษาตามหลักอิทธิบาท ๔.(กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๕๖), หน้า ๕๙๕

๒.ประโยชน์ของวิริยะ คือกำจัดความเกียจคร้าน ทำให้งานต่อเนื่อง ถ้าขาดวิริยะจะเป็นคนอ่อนแอ หนีที่ยากไปหาแต่ที่ง่าย ทำอะไรไม่สำเร็จ ขาดความก้าวหน้า มีแต่งานค้าง กลายเป็นคนหย่อนสมรรถภาพ

๓.ประโยชน์ของจิตตะ คือทำให้ทราบความเป็นไปของงานอยู่เสมอ เมื่อมีปัญหาสามารถแก้ไข เหตุการณ์ได้ทัน่วงที ถ้าขาดจิตตะงานอาจเสียหายได้โดยไม่รู้ตัว หรือรู้ตัวเมื่อสายเกินแก้เสียแล้ว

๔.ประโยชน์ของวิมังสา คือช่วยให้งานไม่ผิดพลาด และทำให้มองเห็นลู่ทางที่จะทำงานได้ผลดี ถ้าขาดวิมังสาจะทำงานผิดๆ ถูก ๆ เปลืองทุนเปลืองแรงเวลา และทำให้โง่งเงลา

ประโยชน์ของอิทธิบาท ๔ ดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่า ฉันทะกับวิริยะ เป็นหลักปฏิบัติที่ช่วยให้บุคคลมีความสามารถในการเผชิญปัญหาและอุปสรรคในการทำงานได้เป็นอย่างดี โดยมีจิตตะและวิมังสา เป็นหลักปฏิบัติที่ช่วยให้การเอาชนะปัญหาและอุปสรรคในการทำงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ซึ่งในที่สุดแล้วก็จะช่วยเสริมให้บุคคลมีความสามารถในการเผชิญปัญหาและอุปสรรคมากขึ้นนั่นเอง

กล่าวโดยสรุป อิทธิบาททั้งสี่ข้อนี้ เป็นทฤษฎีที่สมบูรณ์ พระพุทธเจ้าทรงวางแนวป้องกันอันตรายไว้ให้ด้วยแล้ว ข้อสำคัญผู้ปฏิบัติจงพยายามปฏิบัติให้ครบ และให้เหมาะจะได้ผลดีแน่

เพื่อความจำง่ายเกี่ยวกับความหมายของอิทธิบาทสี่ ท่านจะจำไว้เตือนใจตัวเองดังนี้ก็ได้ จะได้ผลดีแน่

ฉันทะ เต็มใจทำ

วิริยะ แข็งใจทำ

จิตตะ ตั้งใจทำ

วิมังสา เข้าใจทำ

อิทธิบาทสี่นี้ทำให้งานสำเร็จสมประสงค์ หากงานนั้นไม่เหลือวิสัยที่จะพึงทำสำเร็จได้ สามารถสรุปเป็นคำกลอนว่า

ควรยึดถืออิทธิบาทสี่อันมีค่า^{๑๙}

หนึ่งคือรักและพอใจในงานตน

สามมุ่งมั่นฝักใฝ่ไม่จับจด

สี่ตรึตรองเหตุผลไว้หลายประการ

ช่วยพัฒนาให้งานดีเกิดมีผล

สองท่วมทนความเพียรกล้าสู้หน้างาน

เพื่ออนาคตเพื่อศรีศักดิ์เพื่อหลักฐาน

กิจทุกด้านจะพัฒนาก้าวหน้าเอย...

^{๑๙} กนก จันทรชจร.คู่มือธรรมเพื่อชีวิต.กรุงเทพมหานคร:จิรการพิมพ์,๒๕๔๙,หน้า ๒๑๘-๙

บรรณานุกรม

- พันเอกปิ่น มุทุกันต์. **แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี**. กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๔.
คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ธรรมะภาคปฏิบัติ ๕**. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
กนก จันทร์ขจร. **คู่มือธรรมเพื่อชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : จิรการพิมพ์, ๒๕๔๙.
พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์. **มงคลชีวิต**. กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๖.
พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์. **บันทึกธรรม**. กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๖.
พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์. **มงคลชีวิต.พิมพ์ครั้งที่ ๖**. กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๙.